МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2020.4.14

УДК 341.4

Попко В. В.,

доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри порівняльного
та європейського права Інституту
міжнародних відносин Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0001-8358-7721

ПОСТНЮРНБЕРЗЬКИЙ РОЗВИТОК КОНЦЕПЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ЗЛОЧИНУ

У статті аналізується еволюція концепції міжнародного злочину в постнюрнберзький період, зокрема тенденції та фактори, що вплинули на її розвиток. Показана трансформація поняття міжнародного злочину в його еволюції й названі його основні модифікації: «нюрнберзька», «постнюрнберзька», «гаазька» та «римська». Досліджені фактори, що вплинули на концепцію міжнародного злочину в постнюрнберзький період.

Автор виявляє основні тенденції розвитку міжнародного кримінального права, що сформували концепцію міжнародного злочину у постнюрнберзький період, основним напрямом яких була розробка норм і механізму кримінальної відповідальності за воєнні злочини та злочини проти людяності в повоєнний період.

Ключові слова: міжнародне кримінальне право; міжнародний злочин; нюрнберзькі принципи; конвенція.

В статье анализируется эволюция концепции международного преступления в постнюрнбергский период, в частности тенденции и факторы, которые повлияли на ее развитие. Показана трансформация понятия международного преступления в его эволюции и названы его основные модификации: «нюрнбергская», «постнюрнбергская», «гаагская» и «римская». Исследованы факторы, которые повлияли на концепцию международного преступления в постнюрнбергский период.

Автор выявляет основные тенденции развития международного уголовного права, которые сформировали концепцию международного преступления в постнюрнбергский период, основным направлением которых была разработка норм и механизма уголовной ответственности за военные преступления и преступления против человечности в послевоенный период.

Ключевые слова: международное преступление; постнюрнбергское развитие; международная юстиция; уголовная ответственность.

Постановка проблеми. У наш час питання протидії міжнародній злочинності посідає одне з головних місць серед найбільш актуальних та важливих проблем сучасного міжнародного кримінального права.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження концепції міжнародного злочину постнюрнберзького періоду як категорії міжнародного кримінального права, його еволюції, а також з'ясування особливостей і факторів, що вплинули на його розвиток, спираючись на теоретичні досягнення науки міжнародного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міжнародне кримінальне право стає все більш запитуваним у сучасній юриспруденції, його становлення й розвиток пов'язують з другою половиною минулого століття. У цей час з'явилися фундаментальні праці зарубіжних і вітчизняних вчених, що сприяли формуванню доктрини міжнародного кримінального права та його системи. Це праці Р. Аго, Д. Анцилотті, М. Ш. Бассіоуні, М. О. Баймуратова, І. П. Бліщенко, В. Г. Буткевича, В. А. Василенка, Г. Верле, В. Н. Денисова, А. Кассезе, М. І. Костенка, І. І. Лукашука, А. В. Наумова, В. П. Панова, В. М. Репецького, Г. І. Тункіна, У. Шабаса, Дж. Шварценберґера та інших.

Перші спроби обґрунтувати й кодифікувати поняття й ознаки конкретних міжнародних правопорушень були розвинуті на початку ХХ ст. у працях плеяди видатних вчених – П. Є. Казанського, Л. О. Камаровського, М. М. Коркунова, Ф. Ліста, Ф. Ф. Мартенса, А. Фердросса та інших. У радянський період концепцію міжнародного злочину, його кваліфі-

каційні ознаки, структуру, суб'єктів, юрисдикційні принципи, а також класифікацію розробляли Л. Н. Галенська, І. І. Карпець, П. М. Куріс, Ю. О. Решетов, П. С. Ромашкін, О. П. Трикоз та інші. Неабиякий інтерес у вчених викликала діяльність Нюрнберзького трибуналу, з принципами й рішеннями якого пов'язують становлення концепції міжнародно-правового злочину. Опубліковані підготовчі й процесуальні матеріали та регламент Нюрнберзького процесу, зроблений детальний історичний аналіз цієї події. Правові питання вивчали М. Ш. Бассіоуні, К.-Г. Борхерт, Я. Броунлі, Г. Верле, І. І. Карпець, І. І. Котляров, В. Н. Кудрявцев, Н. С. Лебедева, І. А. Ледях, І. І. Лукашук, І. М. Махніборода, А. Й. Полторака, В. В. Пустогаров, Ю. О. Решетов, І. П. Сафіулліна, Е. Цоллер та інші вчені. Серед вітчизняних вчених, що безпосередньо досліджували питання модифікації міжнародного злочину та його розвиток у постнюрнберзький період, виділимо праці С. С. Андрейченко, Н. А. Зелінської та Н. В. Дрьоміної-Волок, А. А. Маєвської, Г. А. Русанова.

Виклад основного матеріалу. Міжнародне кримінальне право в сучасному вимірі набуло самостійного характеру після Другої світової війни й приводом для цього слугувало кримінальне покарання воєнних злочинців, а також осіб, що скоїли злочини проти миру й міжнародної безпеки шляхом розв'язання війни. Міжнародний воєнний трибунал у Нюрнберзі був трибуналом *ad hoc*, проте його принципи покладені в основу всієї післявоєнної міжнародної кримінальної юстиції й стали концептуальною основою формування

галузі міжнародного кримінального права. Раніше існували міжнародно-правові норми, що передбачали відповідальність за порушення законів і звичаїв війни. Перші спроби обґрунтувати й кодифікувати поняття й ознаки конкретних правопорушень, міжнародного злочину, розробити процесуальні форми і процедури, види і розмір санкцій застосовувались ще наприкінці XIX ст. й були розвинуті на початку XX ст. у працях П. Є. Казанського, Л. О. Камаровського, М. М. Коркунова, Ф. Ліста, Ф. Ф. Мартенса, А. Фердросса та інших вчених. До міжнародних злочинів вони відносили прагнення одних держав поглинути інші та прагнення до всесвітнього панування, напад без оголошення війни і достатнього приводу. Злочин вони розглядали як посягання на загальний правовий порядок, що зобов'язувало держави ввести у своє національне законодавство норми міжнародного кримінального права.

Поступово стала складатися позиція, відповідно до якої дефініція «міжнародний делікт», вживана італійським вченим Д. Анцилотті [18, с. 394], російським професором А. Н. Трайніним («інтернаціональний делікт») [41, с. 100], українським вченим В. В. Василенком («квазіміжнародний делікт») [19, с. 171]), вже не змогла охопити нових міждержавних, національних, расових, етнічних, релігійних явищ і конфліктів. «Термін «міжнародне правопорушення» нам видається таким, що більш відповідає специфіці міжнародного права і міжнародної відповідальності, ніж термін «делікт», що несе в собі історичний тягар цивілістичної конструкції», – писав П. М. Куріс [28, с. 72]. Італійський юрист, згодом член Комісії між-

народного права ООН, Роберто Аго, ще в 1939 р. вперше розмежував ординарні міжнародно-протиправні діяння (публічні делікти) і виключно серйозні порушення міжнародного права (міжнародні злочини) [44, с. 412]. Вже в документах Конференції з уніфікації кримінального законодавства 1927 р., учасники якої затвердили перелік таких злочинів на основі міжнародних конвенцій, виокремлено термін «універсальні злочини» в якості різновиду *delicti jus gentium*.

Після Другої світової війни широко коло питань, пов'язаних зі змістом міжнародного кримінального права, неодноразово ставилось на розгляд Організації Об'єднаних Націй та її комісій. Їхні пошуки були доповнені юридичною практикою Нюрнберзького і Токійського трибуналів, що створили важливі правила, на підставі яких були сформульовані поняття й ознаки актуальних на той час порушень міжнародного права. Зокрема, у Статуті Нюрнберзького трибуналу (ст. 6) виокремлюються три види протиправних діянь проти людства (злочини проти миру, проти людяності, воєнні злочини), які усією міжнародною спільнотою визнаються як тяжкі міжнародні злочини. Важливо, що будь-який злочин, що підпадав під юрисдикцію Трибуналу, визнавався таким незалежно від того, чи було це діяння порушенням внутрішнього права країни, де воно було здійснено, чи ні. За рішеннями Нюрнберзького й Токійського трибуналів було започатковано прецедент у міжнародному праві: відбулась криміналізація злочинного діяння, що не є злочином за нормами національного права. На цій підставі була сформована пов'язана з міжнародною юстицією категорія міжнародного зло-

чину в новому значенні, що раніше не мало практичного використання при здійсненні правосуддя. Необхідність визначення правозастосовного суб'єкта, тобто органів міжнародної юстиції, гостро поставила питання про розробку складів міжнародних злочинів, у першу чергу воєнних та злочинів проти людяності.

Поняття міжнародного злочину з плином часу зазнало суттєвої трансформації. Поряд із «нюрнберзькою» модифікацією міжнародного злочину, що була сконструйована Нюрнберзьким та Токійськими прецедентами, у доктрині міжнародного кримінального права виокремлюють: «постнюрнберзьку», що розвивалась під впливом національної судової практики і розвитку міжнародного права; «гаазьку», формування якої пов'язано із заснуванням і діяльністю міжнародних трибуналів у Гаазі (Міжнародний трибунал по колишній Югославії) й Аруші (Міжнародний трибунал по Руанді); та «римську», закладену в Римському статуті Міжнародного кримінального суду [24, с. 95].

Поняття «злочин» у доктрині міжнародного права праві є найбільш вживаним; воно трактується неоднозначно, перш за все через відсутність єдиного кодифікованого джерела. Це й серйозні порушення міжнародного гуманітарного права [16; 17], і злочини за міжнародним правом (Г. Верле) [20, с. 38] і тяжкі злочини, що загрожують загальному миру, безпеці й благополуччю [15], і міжнародні кримінальні злочини і злочини проти миру і безпеки людства [36], «універсальні злочини» (О. Трикоз, Г. Швець, А. Кассезе) [32; 52], екстрадиційні злочини (М. Бассіоуні) [46], міжнародні злочини і злочини міжнародного характеру (чи конвенційні злочини)

[27, с. 48] і насамкінець транснаціональні злочини (Н. Бойстер, Н. Зелінська) [48; 25]. При цьому, наприклад, злочини проти миру і безпеки людства одні вчені називають злочинами у власному сенсі слова (В. Панов) [35], інші – злочинами за загальним міжнародним правом (Г. Верле, І. Лукашук, А. Наумов) [20, 31]. З часом це розмаїття дефініцій на рівні достатньо узагальнених положень сприяло виробленню єдиного підходу до визначення суспільно небезпечних для міжнародного миру і безпеки діянь, які шляхом виокремлення їхніх ознак у відповідних нормах належать до категорії міжнародних злочинів.

Постнюрнберзький етап розвитку міжнародного злочину, точкою відліку якого є рішення Нюрнберзького та Токійського трибуналів, отримав своє продовження у судовій практиці національних судів та воєнних трибуналів; Нюрнберзьких принципів, підтверджених Генеральною Асамблеєю ООН; діяльності Комісії міжнародного права, створеної в 1947 р.; змісті міжнародних конвенцій, укладених із приводу протидії окремим злочинам за міжнародним правом. У цей час швидко збільшувалось число міжнародних організацій, серед яких центральне місце посіла Організація Об'єднаних Націй, а положення її Статуту дали фундаментальну юридичну основу для розвитку всього комплексу міжнародних відносин і міжнародного права. Загальносвітовою тенденцією в період після Другої світової війни стало міжнародне співробітництво у сфері кримінального права, яке характеризувалось, в основному, широким поширенням практики укладання двосторонніх договорів переважно з питань екст-

радиції, а також подальшою розробкою правових інститутів із урахуванням створення ООН та її діяльності.

Безпосереднім фактором, що значно вплинув на розвиток концепції міжнародного злочину в пост-нюрнберзький період, була *судова практика національних судів* при розгляді ними справ із обвинувачення нацистських злочинців. Джерельною базою для неї слугували нормативно-правові акти, ухвалені Генеральною Асамблеєю ООН. Резолюція 3(І) від 13 лютого 1946 р. «Видача і покарання воєнних злочинців» виходила з того, що воєнні злочинці продовжували приховуватися від правосуддя на території низки держав, Генеральна Асамблея ООН рекомендувала державам-членам ООН вжити всіх необхідних заходів для того, щоб воєнні злочинці були арештовані і вислані в ті держави, де вони здійснили злочини, для суду і покарання у відповідності із законами цих держав [9]. Резолюція 170 (ІІ) «Видача злочинців війни і зрадників», ухвалена 31 жовтня 1947 р. ГА ООН рекомендувала «продовжувати з невинною енергією виконувати зобов'язання із видачі та віддання до суду злочинців війни» [10]. Збір матеріалів, що документально підтверджували факти воєнних злочинів, здійснювався спеціально створеними міжнародними і національними комісіями. Після капітуляції Німеччини союзники, здійснюючи її окупацію, почали викорінювати нацистський режим і його ідеологію: нацистські закони буди відмінені; особи, що проводили в життя гітлерівську політику і здійснювали злочини, притягувались до відповідальності; проводилась денацифікація, викорінення расової теорії та інших «доктрин» фа-

шизму, який був заборонений, а його прояви розглядались як кримінальний злочин.

Поряд із національними судами, окупаційними властями були створені воєнні трибунали і проведені численні судові процеси, що також мали юрисдикцію судового переслідування нацистських злочинців у післявоєнний період, діяльність яких опиралась на рішення Нюрнберзького трибуналу. 20 грудня 1945 р. Союзною Контрольною Радою для Німеччини був прийнятий Закон № 10 [3], за яким союзні держави «з метою здійснення Московської Декларації від 30 жовтня 1943 р., Лондонської Угоди від 8 серпня 1945 р. і Статуту Міжнародного Воєнного Трибуналу і з метою встановлення в Німеччині одноманітних принципів судового переслідування воєнних й інших подібних злочинців, за виключенням осіб, проти яких ведеться переслідування Міжнародним Воєнним Трибуналом», отримали право «арештовувати будь-яку особу, що підозрюється у здійсненні злочину, включаючи тих, кому пред'явлено обвинувачення однією з Об'єднаних Націй, і брати під контроль майно нерухоме і особисте, яке перебуває у власності чи контролюється особами, про які йдеться, до постановлення чи винесення рішення про те, як вдіяти з цим майном» (ст. III п. 1), а також засновувати трибунали для суду над ними (ст. III п. 2). Завдання судового переслідування злочинців було покладено на кожну з окупаційних держав. Виконанню цих завдань сприяла діяльність *Комісії ООН із воєнних злочинів* (UNWCC), яка була створена 20 жовтня 1943 р. в Лондоні з представників сімнадцяти держав. За роки своєї діяльності з 1943 р. по 1948 р. Комісія

вивчила 388178 обвинувачень, висунутих урядами держав, що були представлені в Комісії, склала 80 списків підозрюваних осіб більше ніж на 36000 осіб, сформулювала рекомендації національним судам за зібраними матеріалами.

Американський юрист, правозахисник й державний діяч Р. Кларк зазначав: «За відсутності постійно діючого міжнародного кримінального трибуналу за моделлю того, що був заснований *ad hoc* у Нюрнбергу, національні суди цілком можна розглядати як представників міжнародно-правової системи. Національні суди, якщо говорити про функції, які вони виконували, мали, по суті, міжнародний характер. Вони були покликані піддавати міжнародних злочинців кримінальному переслідуванню не лише від імені своїх власних держав, а й від імені всіх інших держав. Вони виконували завдання, яке у звичайних умовах мають виконувати суди міжнародної юрисдикції. У такий спосіб вони діяли як судові органи в умовах міжнародного правопорядку, що страждає на дефіцит установ» [34, с. 223].

Судова практика національних судів при розгляді ними справ із обвинувачення нацистських злочинців спиралась на концепцію злочинів за загальним міжнародним правом. Як зазначається вченими, «значною мірою вона була затребувана саме з метою узгодження з принципами «*nullum crimen sine lege*» і «*ex post facto*». Для обґрунтування поширення своєї юрисдикції на діяння, що не визнавались злочинними за кримінальним внутрішньо-державним правом, національні суди робили посилення на авторитет міжнародного права» [26, с. 192]. Так, Американсь-

кий воєнний трибунал у вироку в справі про каральні загони (процес № 2), відхилив тезу захисту про протиправність Закону № 10 Союзної Контрольної Ради, який вона визначала як *ex post facto law*, і заявив, що цей закон, так само як і Статут Міжнародного воєнного трибуналу, представляє вираження вже чинного на той час міжнародного права [29, с. 31].

Наступним фактором, що вплинув на формування концепції міжнародного злочину в постнюрнберзький період, стало формування *Нюрнберзьких принципів*, які слід розглядати як у широкому, так і вузькому значенні. Широкий підхід до розуміння Нюрнберзьких принципів був сформульований німецьким професором Герхардом Верле, який пише, що «згодом після закінчення Другої світової війни міжнародне кримінальне право було оформлено у вигляді «Нюрнберзьких принципів», викладених у Статуті Нюрнберзького Міжнародного воєнного трибуналу, застосовані Нюрнберзьким трибуналом і підтверджені Генеральною Асамблеєю ООН» [20, с. 4]. Нюрнберзькі принципи були застосовані не лише в Нюрнберзі, а й у ході суду над воєнними злочинцями в Токіо, згодом підтверджені численними судовими процесами в окупованих зонах, а в наш час «визнані в якості звичаєвого права і складають «ядро» матеріального міжнародного кримінального права» [20, с. 10], що є «безсумнівним» [20, с. 15]. Названі документи переслідували мету закріпити і конкретизувати сформульовані в Нюрнберзі принципи міжнародної кримінальної відповідальності і водночас підтвердити їх світовою спільнотою в цілому, а не невеликою кіль-

кістю держав, які виступали від її імені в Нюрнберзі.

У вузькому значенні слід розглядати Нюрнберзькі принципи, викладені в Резолюції 95 (I) від 11 грудня 1946 р., які Генеральна Асамблея на першій сесії (друга частина) підтвердила як принципи міжнародного кримінального права, викладені у Статуті і застосовані у вироку Нюрнберзького трибуналу. Цією Резолюцією Асамблея зобов'язала «Комітет із кодифікації міжнародного права, створений згідно з Резолюцією Генеральної Асамблеї від 11 грудня 1946 р., розглядати як питання першочергової ваги проекти, що мають на меті формулювання і винесення принципів, які визнані Статутом Нюрнберзького трибуналу і знайшли вираження в його рішенні, у загальну кодифікацію злочинів проти миру і безпеки людства чи до міжнародного кримінального кодексу» [11].

Заснована Генеральною Асамблеєю ООН Комісія міжнародного права була схвалена Резолюцією 174 (II) від 21 листопада 1947 р. й отримала статус допоміжного органу, завданням якого є прогресивний розвиток міжнародного права і його кодифікація [12]. Також перед Комісією міжнародного права в повоєнний період Генеральна Асамблея ООН спеціальною резолюцією поставила питання розробки норм про створення міжнародного органу правосуддя [13]. У результаті вивчення питання Комісія дійшла висновку, що створення міжнародного кримінального суду видається «бажаним і «можливим» [22], проте діяльність спеціально створених комітетів із цього питання була призупинена з огляду на невирішеність низки міжнародно-правових проблем, зокрема від-

сутністю розробленого поняття «агресія» та складу цього злочину, а також перепорою стала відсутність кодифікованого документу відповідних злочинів.

У 1950 р. Комісія міжнародного права прийняла і представила Генеральній Асамблеї ООН «Принципи міжнародного права, визнані Статутом Нюрнберзького трибуналу, що знайшли своє відображення в його вироку», затверджені вже згаданою Резолюцією 95 (I). Згідно з Принципом I, «будь-яка особа, яка здійснила будь-яке діяння, що визнається за міжнародним правом злочином, несе за нього відповідальність і підлягає покаранню». Принцип II проголошував: «та обставина, що за внутрішнім правом не встановлено покарання за будь-яку дію, що визнавалась за міжнародним правом злочином, не звільняє особу, яка вчинила цю дію, від відповідальності за міжнародним правом»). Принцип III проголошував принцип неприпустимості посилення на посадове становище особи: «та обставина, що будь-яка особа, яка вчинила діяння, що визнається за міжнародним правом злочином, діяла в якості глави держави чи відповідальної посадової особи уряду, не звільняє таку особу від відповідальності по міжнародному праву». Принцип IV передбачав, що від особи, яка діяла за наказом свого уряду чи начальника, вимагається самостійна оцінка ситуації і виявлення самостійної волі під загрозою індивідуального покарання. Виконання такого наказу не є підставою для звільнення особи від відповідальності за міжнародним правом, якщо усвідомлений вибір був фактично для особи можливий. Принцип V закріплював право особи, яку обви-

нувачують у міжнародно-правовому злочині, «на справедливий розгляд справи на основі фактів і права». Перелік і класифікація міжнародно-правових злочинів були дані в Принципі VI, відповідно до якого як міжнародно-правові розглядаються злочини проти миру, воєнні злочини і злочини проти людяності, наводиться їх зміст. Співучасть у здійсненні цих злочинів, як проголошує Принцип VII, також є міжнародно-правовий злочин. Нюрнберзькі принципи вплинули на весь наступний період розвитку міжнародного кримінального права, відіграли суттєву роль не лише в розвитку концепції міжнародного злочину, а й у створенні міжнародної юстиції, заклали правову основу міжнародних норм кримінального судочинства, що застосовуються до воєнних злочинців, а також розвитку національного права різних держав.

Діяльність Комісії міжнародного права в повоєнний період пов'язують перш за все із розробкою Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства [36], перший проєкт якого був ухвалений у 1954 р. Комісія працювала над узгодженням Проєкту багато років, пізніше були опубліковані наступні редакції: у 1991, 1994 та 1996 рр. Незважаючи на важливість й актуальність Проєкту Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства, він не був схвалений з огляду на низку проблем, пов'язаних із розробкою складів міжнародних злочинів та їх суб'єктів. Зокрема, концептуальне визначення агресії було дано лише згодом у змісті Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 3314 від 14 грудня 1974 р. [14]. Згідно з цією Резолюцією «агресією є застосування збройної сили державою проти суверенітету,

територіальної недоторканності чи політичної незалежності іншої держави, чи будь-яким іншим чином, несумісним із Статутом Організації Об'єднаних Націй, як це встановлено в чинному визначенні» (ст. 1). Зазначається, що положення ст. 1 поширюється на всі держави, незалежно від того, чи мають вони членство в ООН. Щоправда, обговорення визначення поняття агресії тривало й на Конференції у Римі й під час ухвалення Статуту Міжнародного кримінального суду (1998) [56; 21].

Гостру дискусію викликало питання: суб'єктами яких міжнародних злочинів може бути держава [40]. Концепція кримінальної відповідальності держави отримала широку підтримку ще з повоєнних часів Першої світової війни у матеріалах Асоціації міжнародного права 1922 р., знайшла відображення в міжнародних конвенціях, зокрема в ст. IX Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 р. [5], а також багато років Комісія міжнародного права працювала над узгодженням Проєкту статей «Про відповідальність держав за міжнародні протиправні діяння». Проте зважаючи на заперечення окремих держав і багатьох вчених [53; 58; 55] надалі Комісія відмовилась від використання цього терміна і застосувала поняття зобов'язань *erga omnes* і концепції *jus cogens* [54]. Як зазначив І. І. Лукашук, було знайдено компроміс і в Проєкті статей про міжнародну відповідальність держав Комісія змінила назву глави на «Серйозні порушення зобов'язань, що випливають з імперативних норм загального міжнародного права» [30, с. 266–267]. Держава може нести відповідальність за правопорушення

(«серйозні порушення зобов'язань, що випливають з імперативних норм загального міжнародного права»), проте не кримінальну, а міжнародно-правову.

Не дивлячись на те, що Проект Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства не був схвалений, він визнається важливим міжнародним документом, до нього звертаються юристи та вчені. Важливими новелами Проекту є визнання міжнародних злочинів, їх кваліфікація та кримінальна відповідальність індивідів, зокрема ст. 1 проголошувала: «злочини з міжнародного права, які визначаються цим кодексом, є злочини проти миру та безпеки людства». У ст. 2 визначалось: «кваліфікація будь-якої дії чи бездіяльності як злочину проти миру і безпеки людства не залежить від внутрішньодержавного права. Той факт, що будь-яка дія чи бездіяльність карається чи не карається відповідно до внутрідержавного права, не стосується цієї кваліфікації». У Проекті Кодексу наводиться перелік основних тяжких злочинів проти миру та безпеки людства й визначається, що на них не поширюється дія строку давності.

Найбільш небезпечними міжнародними злочинами, що визначені у Статуті Нюрнберзького трибуналу (ст. 6) та які отримали подальше обґрунтування в постнюрнберзький період становлять три основні групи: *злочини проти миру* (планування, підготовка, розв'язання чи ведення агресивної війни чи війни в порушення міжнародних договорів, угод чи завірень); *воєнні злочини* (порушення законів і звичаїв війни, у тому числі вбивства, знущання чи уведення в рабство чи для інших цілей цивільного населення окупованої території,

вбивства чи знущання з військовополонених чи осіб, що перебувають у морі, вбивства заручників, пограбування суспільної чи приватної власності, безглузда руйнація міст, розорення, не виправдане воєнною необхідністю та інші злочини); *злочини проти людяності* (вбивства, знищення, рабство, висилка та інші жорстокості, здійснені стосовно цивільного населення до чи під час війни, чи переслідування по політичним, расовим чи релігійним мотивам із метою здійснення чи у зв'язку з будь-яким злочином, що підлягає юрисдикції Трибуналу). Як зазначає Г. О. Русанов, правове регулювання в міжнародно-правових актах таких злочинів геноцид, агресія, воєнні злочини та злочини проти людяності «вказують на дві ознаки міжнародного злочину: його серйозність і стурбованість усієї світової спільноти таким злочином» [39, с. 122].

Основні положення концепції міжнародного злочину, сформульовані в Нюрнберзький період, були розвинені в низці *конвенцій*, що сприяло розвитку міжнародного кримінального права в частині відповідальності за найбільш небезпечні злочини. Дипломатичною конференцією у 1949 р. були ухвалені Женевські гуманітарні конвенції [2], норми яких мають загальне застосування, виражені в чіткій формі й набули загальнообов'язкового характеру норм міжнародного права. До групи Женевських конвенцій 1949 р. входять: 1) Про покращення участі поранених і хворих у діючих арміях (замінила Женевську конвенцію 1929 р.), 2) Про покращення участі поранених, хворих і осіб, що зазнали корабельну аварію із складу збройних сил на морі (замінила 10 Гаазьку конвенцію

1907 р.), 3) Про поводження з військовополоненими (замінила Женевську конвенцію 1929 р.) і 4) Про захист цивільного населення під час війни (новий документ). Вони ратифіковані більше ніж 200 державами, тобто визнані переважною світовою спільнотою. Як зазначають В. М. Репецький та В. М. Лисик, «прийняття чотирьох Женевських конвенцій 1949 р. усіма членами міжнародної спільноти* тоді, коли світ був розділений на два ворожі табори, а «холодна війна» досягла апогею, стало справжньою перемогою й надало їм особливого значення. Конвенції 1949 р. зробили суттєвий внесок у розвиток міжнародного гуманітарного права, розширивши межі його застосування (це стосується осіб, що перебувають під заступництвом) і змінивши його. Упродовж півстоліття їх норми набули універсального характеру» [37, с. 99]. Женевські конвенції про захист жертв війни ввели таку нову правову категорію як «серйозні порушення конвенцій», здійснені під час збройних конфліктів міжнародного характеру, які Додатковим протоколом I 1977 р. кваліфікуються як воєнні злочини (ст. 85 п. 5). Вони також зобов'язали держави здійснювати переслідування таких злочинів й містили низку положень щодо механізму формування і реалізації кримінальної відповідальності за воєнні злочини, зобов'язання по криміналізації відповідних правопорушень, перелік яких згодом був розширений, а також норми щодо співробітництва держав у цій сфері [43, с. 536]. У двох Додаткових протоколах до Женевських конвенцій, ухвалених у 1977 р., питання про

кримінальну відповідальність фізичних осіб за порушення норм міжнародного права знайшло свій подальший розвиток. У Додатковому протоколі I закріплена норма про те, що воюючі сторони несуть відповідальність за всі діяння, що вчиняються особами, які входять до складу їхніх збройних сил (ст. 91). У Женевських конвенціях закріплений універсальний принцип юрисдикції, оскільки згідно зі ст. 146 Конвенції про захист цивільного населення під час війни [6], передбачається, що суду підлягають особи, незалежно від їх громадянства й місця вчинення злочину. З плином часу універсальна юрисдикція набула дедалі більшого поширення поряд із традиційними принципами національної юрисдикції, у першу чергу територіальним, що було зумовлено необхідністю забезпечення невідворотності покарання за міжнародні злочини. Саме існування концепції міжнародних злочинів, за висловом ізраїльського професора Ш. Феллера, «викликало появу принципу універсальності, відповідно до якого будь-яка держава, будучи членом цього співтовариства, має право виступати проти цих правопорушень, де б вони не вчинялися» [38, с. 174].

З часу ухвалення Женевських конвенцій воєнні злочини, перелік яких був значно розширений, розглядаються як серйозні порушення цих конвенцій та порушення законів і звичаїв війни. Кваліфікуючою ознакою воєнних злочинів є здійснення їх у рамках плану чи політики чи при масштабному здійсненні таких злочинів. До воєнних злочинів були віднесені діяння, здійснені в період

* За винятком двох переможених держав, які через деякий час приєдналися до них: Японія – у 1953 р., Федеративна Республіка Німеччина – у 1954 р.

міжнародних збройних конфліктів, а також у ході збройних конфліктів неміжнародного характеру (серйозні порушення ст. 3, спільної для всіх чотирьох Женевських конвенцій, а саме: будь-яке з діянь, здійснених щодо осіб, що не беруть участі у військових діях, включаючи військовослужбовців, які склали зброю, і осіб, виведених із строю в результаті хвороби, поранення, поміщення під варту чи по будь-якій іншій причині, а також інші серйозні порушення законів і звичаїв війни). Пізніше ці норми були підтверджені в ст. 6 п. 1 Додаткового протоколу II («Кримінальне переслідування»), в якій зазначається, що «чинна стаття застосовується до судового переслідування і покарання за кримінальні правопорушення, пов'язані зі збройним конфліктом» [1]. Слід також відмітити важливу норму, за якою до воєнних злочинців не застосовуються строки давності, що було визначено Конвенцією про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства, ухваленою Резолюцією ГА ООН 2391 (XXIII) від 26 листопада 1968 р. [7].

Зміст та склад міжнародних злочинів, а також розуміння міжнародного злочину як підстави міжнародної кримінальної відповідальності особи за його вчинення, передбачені й у інших міжнародно-правових документах, зокрема в Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 р., Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 р., Конвенції про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства від 26 листопада 1968 р., Конвенції про припи-

нення злочину апартеїду і покарання за нього від 30 листопада 1973 р. [8], Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 18 травня 1977 р. [4] та інших.

Ухвалення Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 р. стало важливим етапом у розвитку і кодифікації міжнародно-правових норм, спрямованих на боротьбу з міжнародними злочинами [32, с. 225]. З огляду на значну суспільну небезпеку Конвенція виокремлює злочин геноциду в самостійний міжнародний злочин. Термін «геноцид» вперше використав польський юрист, обвинувач від США на Нюрнберзькому процесі Р. Лемкін. За загальноприйнятою класифікацією, закріпленою вперше в Статуті Міжнародного воєнного трибуналу, геноцид належить до групи злочинів проти людяності, проте його відрізняють особливі цілі, фізичне знищення окремих видів національних, расових чи релігійних груп населення і можливість здійснення цих діянь у мирний час. Особи, винні у здійсненні актів геноциду, мають бути притягнені до кримінальної відповідальності незалежно від їх участі в Конвенції, адже це вимога загального міжнародного права. Така теза міститься в Консультативному висновку Міжнародного суду ООН «Застереження до Конвенції про попередження злочину геноциду і покарання за нього», у якому визнано, що заборона геноциду є універсальною нормою міжнародного права (*universal rules of international law*) [47; 50]. У Висновку зазначено: «Причини розробки Конвенції відображають

намір Організації Об'єднаних Націй засудити і покарати геноцид як «злочин по міжнародному праву», що розуміється як відмова у визнанні права на існування цілих людських груп, відмова, яка принижує людську гідність, тягне за собою великі втрати для людства і суперечить моральному закону, духу і цілям Організації Об'єднаних Націй (Резолюція 96 (I) Генеральної Асамблеї. 11 грудня 1946 р.). Ця концепція приводить до наступного висновку: принципи, на яких основана Конвенція, є принципами, визнаними цивілізованими націями обов'язковими для держав навіть поза усіляким конвенційним зв'язком».

Склад злочину апартеїду, визначений у Конвенції про припинення злочину апартеїду і покарання за нього від 30 листопада 1973 р., згідно з якою «апартеїд є злочином проти людяності і що нелюдські акти, які є наслідком політики і практики апартеїду та подібної до нього політики, а також практики расової сегрегації і дискримінації, є злочинами, що порушують принципи міжнародного права, створюють серйозну загрозу для міжнародного миру і безпеки і тягнуть за собою міжнародну кримінальну відповідальність».

У міру ратифікації міжнародних конвенцій формується практика національно-правової імплементації встановлених у цих конвенціях зобов'язань. Водночас слід зазначити, практика реалізації норм про кримінальну відповідальність за воєнні злочини в національних судах залишалась недосконалою. Число випадків притягнення державами своїх військово-службовців до кримінальної відповідальності невелике. Як

приклад згадаємо процес американського лейтенанта У. Келлі, який у 1971 р. був засуджений воєнним трибуналом відповідно до Єдиного закону про воєнну юстицію за масові вбивства мирних жителів в'єтнамського села Сонгмі, проте його покарання було символічним, а згодом він взагалі був помилуваний.

Із плином часу конвенційне регулювання отримали й інші тяжкі міжнародні злочини: тероризм, піратство, наркоторгівля та інші. У розроблених і ухвалених конвенціях уточнювався і доповнювався перелік серйозних порушень законів і звичаїв війни, міжнародні злочини отримали чіткі юридичні характеристики. Поняття «міжнародний злочин» набуває усталених рис, наукового обґрунтування й юридичного закріплення у джерелах.

Основними тенденціями розвитку міжнародного кримінального права, що сформували концепцію міжнародного злочину в постнюрнберзький період можна відмітити наступні. По-перше, розробка міжнародно-кримінальних норм була спрямована на підтримку миру, запобігання агресії, зокрема розробка Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства, утвердження правових норм про заборону пропаганди війни, формування понять й складів злочинів проти миру, людяності й визнання їх як найтяжчих міжнародних злочинів проти усієї світової спільноти, проти основ міжнародного права. Основним напрямом у цьому процесі була розробка норм і механізму кримінальної відповідальності за воєнні злочини та злочини проти людяності у повоєнний період. По-друге, слід зазначити, що розробка і формулювання цих норм сприяли

розробці й ухваленню значного числа міжнародно-правових норм про захист людини в мирний час і співробітництво держав у цій сфері. Були ухвалені Загальна декларація прав людини 1948 р., Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 р., Міжнародні пакти про права людини 1966 р., а також численні конвенції, наприклад Конвенція про попередження злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 р. та ін. Відтепер права людини є не тільки внутрішньою, а й міжнародною проблемою, а з ухваленням міжнародних пактів 1966 р. економічні і соціальні права визнані усіма державами такими ж важливими, як і політичні, й громадянські, чого не було в 1948 р., коли розроблялась Загальна декларація прав людини. По-третє, розвиток концепції міжнародного злочину йшов шляхом забезпечення принципу невідворотності покарання винних осіб за вчинення тяжких злочинів, серед яких найбільш небезпечними визнавались воєнні злочини, проти миру і злочини проти людяності. Кримінальне переслідування осіб, що скоїли такі злочини, здійснювалось в рамках національних правових систем і конструкція міжнародного злочину мала спиратися на національну юрисдикцію. Принцип територіальності переважав у здійсненні юрисдикції, питання видачі злочинців були актуальними в міжнародному співробітництві держав. Важливе значення мало впровадження в міжнародну практику і міжнародне право принципу відповідальності вищих посадових осіб держав за планування й здійснення міжнародних злочинів. Такі особи не звільняються від відповідальності, навіть якщо вони діяли за розпорядженням уряду чи

за наказом начальника. Строк давності стосовно таких злочинів не застосовується, що було закріплено в спеціальній Конвенції про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства 1968 р. Четверте, у національних правових системах з'явилися норми про відповідальність за діяння, що визнавались тяжкими міжнародними злочинами.

Висновки. Отже, концепція міжнародного злочину в постнюрнберзький період побудована на наступних важливих постулатах. Міжнародний злочин – це діяння, що є найбільш небезпечним для світового порядку, міжнародної спільноти і всього людства; воно було пов'язано з конкретними історичними подіями і ототожнювалось із злочинами Другої світової війни. Кримінальне переслідування нацистів мало історико-виховний і ідеологічний підтекст і було покликано служити відплатою злочинцям – представникам переможеної сторони. У судових процесах по цим справам добро і зло були чітко ідентифіковані і окреслені [57, с. 24]. Як зазначають Н. А. Зелінська та Н. В. Дрьоміна-Волок, «поняття «міжнародний злочин» мало на собі значне історико-політичне й ідеологічне навантаження, але його юридична конструкція дещо ослабла» [40, с. 255], на що вказує зокрема, відсутність органів міжнародної юрисдикції, не дивлячись на всі спроби міжнародних інституцій їх створити й юридично обґрунтувати, а також відсутність єдиного кодифікованого джерела.

Зміст поняття «міжнародний злочин» визначається «міжнародно-визнаним характером цінностей, на які він зазіхає» [23, с. 273], що дає

можливість інтерпретувати його як міжнародно-визнаний злочин. Для визнання злочину міжнародним зовсім не вимагається відображення його складу у внутрішніх законах держави: він базується на необхідності кримінально-правового захисту основних загальнолюдських цінностей. Вчинення міжнародного злочину з необхідністю передбачає караність на підставі принципу безпосередньої кримінальної відповідальності індивіда за міжнародним правом.

Міжнародний злочин, тобто злочин за міжнародним правом – це винне діяння, що посягає на міжнародну безпеку, світовий правопорядок та його окремі сфери, визнане в результаті узгодження волевиявлень суверенних держав протиправним, і таким, що підлягає кримінальному покаранню. Норми, які передбачають міжнародну кримінальну відповідальність за агресію, геноцид, воєнні злочини та злочини проти людяності, є універсальними й імперативними [49, с. 203, 207]. Міжнародні злочини не мають вичерпно-

го переліку і є великою суспільною небезпекою для світового правопорядку у цілому. Із плином часу міжнародні злочини отримали чіткі юридичні характеристики, що сприяло виробленню доктрини міжнародного кримінального права й концепції міжнародного злочину [31; 45].

Протиправність міжнародного злочину має міжнародно-правовий характер, тобто безпосереднє порушення норм міжнародного права, передбачає можливість притягнення винної особи до кримінальної відповідальності незалежно від наявності національної кримінально-правової заборони й не вимагає з необхідністю криміналізації діяння та кримінально-правового захисту відповідними кримінально-правовими нормами в національному внутрішньодержавному праві. Вчинення міжнародного злочину підвищує його суспільну небезпеку порівняно із загальнокримінальним злочином, адже таким діянням завдається шкода як безпосередньому об'єкту злочину, так і міждержавним відносинам.

Список використаних джерел

1. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) від 8 червня 1977 р.
2. Женевські конвенції про захист жертв війни (1949) і Додаткові протоколи до них (1977) URL: <https://ips.ligazakon.net/document/TS001992> (дата звернення: 11.10.2020).
3. Закон № 10 Контрольного Совета в Германии от 20 декабря 1945 г. URL: <https://memorial.krsk.ru/DOKUMENT/USSR/451220.htm> (дата звернення: 11.10.2020).
4. Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 18 травня 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_258 (дата звернення: 11.10.2020).
5. Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155 (дата звернення: 17.09.2020).
6. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/misc/geneva-convention-4.htm> (дата звернення: 11.10.2020).

7. Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства від 26 листопада 1968 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_168#Text (дата звернення: 11.10.2020).
8. Конвенція про припинення злочину апартеїду та покарання за нього від 30 листопада 1973 року / URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_149#Text
9. Резолюція 3 (I) Генеральної Асамблеї ООН «Видача та покарання військових злочинців» від 13 лютого 1946 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_909#Text (дата звернення: 11.10.2020).
10. Резолюція 170 (II) Генеральної Асамблеї ООН «Видача злочинців війни та зрадників» від 31 жовтня 1947 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_908#Text (дата звернення: 11.10.2020).
11. Резолюція ГА ООН № 95 (1) від 11 грудня 1946 р. URL: <http://docs.cntd.ru/document/901753261> (дата звернення: 11.10.2020).
12. Резолюція 174 (II) від 21 листопада 1947 р. URL: <https://www.un.org/ru/ga/2/docs/2res.shtml> (дата звернення: 11.10.2020).
13. Резолюція 260 В (III) от 9 декабря 1948 г. URL: <https://www.un.org/ru/ga/3/docs/3res.shtml> (дата звернення: 11.10.2020).
14. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 3314 від 14 грудня 1974 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-74#Text (дата звернення: 11.10.2020).
15. Римський Статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. із змінами. Чинна редакція від 16 січня 2002 р. Документ 995_588. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення: 11.10.2020).
16. Статут Міжнародного трибуналу для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, здійснені на території колишньої Югославії з 1991 р., ухвалений Резолюцією № 827 Ради Безпеки ООН від 25 травня 1993 р. URL: <http://www.un.org/ru/law/icty/charter.shtml> (дата звернення: 11.10.2020).
17. Статут Міжнародного трибуналу по Руанді для судового переслідування осіб, відповідальних за геноцид та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, ухвалений Резолюцією 955 (1994) на засідання Ради Безпеки ООН 8 листопада 1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d6 (дата звернення: 11.10.2020).
18. Анцилотти Д. Курс международного права: в 2 т. Т. 1. Введение. Общая теория / пер. с итал. А. Л. Сакетти и Э. М. Фабрикава; под ред. и с предисл. Д. Б. Левина. Москва : Изд-во иностранной литературы, 1961. 447 с.
19. Василенко В.А. Ответственность государства за международные правонарушения : монография. Киев : Вища школа, 1976. 267 с.
20. Верле Г. Принципы международного уголовного права: Учебник / пер. с англ. С. В. Саяпина. Одеса : Фенікс; Москва : ТрансЛит, 2011. 910 с.
21. Глотова С. В. Преступление агрессии и Римский Статут Международного Уголовного Суда. *Международный Уголовный Суд: проблемы, дискуссии, поиск решений*. Москва : Изд-во Института права и публичной политики, 2008. С. 187–202.
22. Ежегодник Комиссии международного права. Доклад Комиссии Генеральной Ассамблее. Нью-Йорк : Издание ООН. 1950. Т. II. С. 128–145.
23. Зелінська Н.А. Поняття «міжнародний злочин» в історико-правовому ракурсі. *Актуальні проблеми політики* : збірник наук. праць. Вип. 32. Одеса, 2007. С. 271–278.
24. Зелинская Н.А. Международное преступление как основание международной уголовной ответственности индивидов. *Український часопис міжнародного права*. Спеціальний випуск: Міжнародний кримінальний суд. 2003. № 4. С. 93–99.
25. Зелинская Н.А. Транснациональное уголовное право. *Правове життя сучасної України*. Тези доповідей 9-ї звітної наукової конференції професорсько-викладацького складу ОНЮА 26 квітня 2006 р. С. 326–328.

26. Зелинская Н. А., Дремина-Волок Н. В. Концепция преступлений по общему международному праву в контексте проблемы ретроактивного применения норм международного уголовного права. *Альманах международного права*. 2010. Вып. 2. С. 189–210.
27. Карпец И. И. Преступления международного характера. Москва : Юридическая литература, 1979. 262 с.
28. Курис П. М. Международные правонарушения и ответственность государства. Вильнюс : Минтис, 1973. 279 с.
29. Ледях И. А. Нацистские преступники и судебная практика в ФРГ. Москва : Юридическая литература, 1973. 162 с.
30. Лукашук И. И. Право международной ответственности. Москва : Волтерс Клувер, 2004. 432 с.
31. Лукашук И. И., Наумов А. В. Международное уголовное право : учебник. Москва : Спарк, 1999. 287 с.
32. Маєвська А. А. Злочин геноциду і відповідальність за нього: міжнародно-правові норми і національне законодавство. *Проблеми законності* : зб. наук. праць Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого. 2000. Вип. 44. С. 225–229.
33. Міжнародне публічне право : підручник : у 2-х т. / В. В. Мицик, М. В. Буроменський, М. М. Гнатовський та ін.; за заг. ред. В. В. Мицика. Т. 2: Основні галузі. Харків : Право, 2019. 624 с.
34. Нюрнбергский процесс: право против войны и фашизма / Ин-т государства и права РАН и др. / под ред. И. А. Ледях, И. И. Лукашука. Москва, 1995. 264 с.
35. Панов В. П. Международное уголовное право : учебное пособие. Москва : Инфра-М, 1997. 320 с.
36. Проект Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства від 1 січня 1995 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_710 (дата звернення: 11.10.2020).
37. Репецкий В. М., Лисик В. М. Міжнародне гуманітарне право : підручник. Київ : Знання, 2007. 467 с.
38. Решетов Ю. А. Борьба с международными преступлениями против мира и безопасности. Москва : Международные отношения, 1983. 224 с.
39. Русанов Г. А. Международная уголовная ответственность и международное преступление. Москва : Юрлитинформ, 2015. 142 с.
40. Теорія та практика міжнародного кримінального права : підручник / Зелінська Н. А., Андрейченко С. С., Дремина-Волок Н. В., Коваль Д. О.; за ред. проф. Зелінської Н. А. Одеса : Фенікс, 2017. 582 с.
41. Трайнин А. Н. Защита мира и уголовный закон / под ред. и с предисл. А. Я. Вышинского. Москва : Юрид. издат. НКЮ СССР, 1937. 216 с.
42. Трикоз Е. Н., Швец А. А. Универсальные преступления и их кодификация в международном уголовном праве. *Общество и право*. 2016. № 3/57. С. 23–27.
43. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 3 : К-М. / редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія імені М. П. Бажана», 2001. 792 с.
44. Ago R. Le delit international (Volume 068). Boston, 1939. 554 p. *Collected Courses of the Hague Academy of International Law*. URL: http://dx.doi.org/10.1163/1875-8096_pp1rdc_ej.9789028610521.415_554 (дата звернення: 11.10.2020).
45. Bassiouni M. Ch. Characteristics of International Criminal Law Conventions. *International Criminal Law*. New York : 1986. Vol. 1. P. 1.
46. Bassiouni M. Ch. International Crimes: jus cogens and obligatio erga omnes. *Law and Contemporary Problems*. 1996. Vol. 59. № 4. P. 63–74.
47. Barcelona Traction, ICJ Reports (1970).
48. Boister N. An Introduction to Transnational Criminal Law. Oxford : University Press, 2012. 512 p.

49. Brownlie I. International Law. Oxford: Oxford University Press, 2004. P. 489.
50. Case concerning application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia (Serbia and Montenegro)), Preliminary Objections, ICJ Reports (1996).
51. Cassese A. International Law. 2nd ed. New York, U.S.A. : Oxford University Press Inc., 2005. P. 558.
52. Cassese A. The Statute of the International Criminal Court: Some Preliminary Reflections. *European Journal of International Law*. 1999. Vol. 10. P. 128–149.
53. International Crimes of State: A Critical Analysis of the International Law Commission's Draft Article 19 on State Responsibility. European University Institute / Ed. by J.H. Weiler, A. Cassese, M. Spinedi. Berlin : Walter De Gruyter Inc., 1989. 380 p.
54. First Report on State Responsibility, by Mr. James Crawford, Special Rapporteur (24 April 1998, A/CN.4/490).
55. Rosenne S. State Responsibility and International Crimes : Further Reflections on Article 19 of the Draft Articles on State Responsibility. *New York University Journal of International Law and Politics*. 1997–1998. P. 145.
56. Schabas W.A. The unfinished work of defining aggression. *The permanent International Criminal Court*. Oxford and Portland, 2004. P. 123–141.
57. Simpson G.J. War Crimes: A Critical Introduction. *The Law of the War Crimes*. Ed. by T.L.H. McCormack and G.J. Simpson. London, Boston, 1997. 262 p.
58. State Responsibility. Comments and Observations Received from Governments. *Yearbook of the International Law Commission*. 1998. Vol. II. Part I.

References

- Antsylvotyy, D. (1961). *Kurs mezhdunarodnoho prava: v 2 t. T. 1. Vvedenye. Obschaia teoriya / per. s ital. A. L. Saketty y E. M. Fabrykova; pod red. y s predysl. D. B. Levyna*. Moskva : Yzd-vo ynostranno y literatury [in Russian].
- Vasylenko, V. A. (1976). *Otvettstvennost' gosudarstva za mezhdunarodnye pravonarusheniya : monografiya*. Kyev : Vyscha shkola [in Russian].
- Verle, H. (2011). *Pryntsypy mezhdunarodnoho uholovnoho prava: Uchebnyk / per. s anhl. S. V. Saiapyna*. Odesa : Feniks; Moskva : TransLyt [in Russian].
- Hlotova, S. V. (2008). Prestuplenye ahressyy y Rymskyj Statut Mezhdunarodnoho Uholovnoho Suda. *Mezhdunarodnyj Uholovnyj Sud: problemy, diskussyy, poysk resheniy*. Moskva : Yzd-vo Ynstytutu prava y publychnoy polytyky [in Russian].
- Zelins'ka, H. A. (2007). Poniattia «mizhnarodnyj zlochyn» v istoryko-pravovomu rakursi. *Aktual'ni problemy polityky : zbirnyk nauk. prats'*. 32. Odesa, 271–278 [in Ukrainian].
- Zelynskaia, N. A. (2003). Mezhdunarodnoe prestuplenye kak osnovanye mezhdunarodnoj uholovnoj otvetstvennosti yndyvdydov. *Ukrains'kyj chasopys mizhnarodnoho prava. Spetsial'nyj vypusk: Mizhnarodnyj kryminal'nyj sud*, 4, 93–99 [in Russian].
- Zelynskaia, N. A. (2006). Transnatsyonal'noe uholovnoe pravo. *Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy. Tezy dopovidej 9-i zvitnoi naukovo y konferentsii profesors'ko-vykladats'koho skladu ONYuA 26 kvitnia 2006 r.* 326–328 [in Ukrainian].
- Zelynskaia, N.A., Dremyna-Volok, N.V. (2010). Kontseptsyya prestupleniy po obschemu mezhdunarodnomu pravu v kontekste problemy retroaktyvnoho prymerenyya norm mezhdunarodnoho uholovnoho prava. *Al'manakh mezhdunarodnoho prava*, 2, 189–210 [in Russian].
- Karpets, Y.Y. (1979). *Prestupleniya mezhdunarodnoho kharaktera*. Moskva : Yurydycheskaia literatura [in Russian].
- Kurys, P. M. (1973). *Mezhdunarodnye pravonarusheniya y otvetstvennost' gosudarstva*. Vyl'nus : Myntys [in Russian].

Lediakh, Y. A. (1973). *Natsystyskye prestupnyky y sudebnaia praktyka v FRH*. Moskva : Yurydycheskaia lyteratura [in Russian].

Lukashuk, Y. Y. (2004). *Pravo mezhdunarodnoj otvetstvennosti*. Moskva : Volters Kluver [in Russian].

Lukashuk, Y.Y., Naumov, A.V. (1999). *Mezhdunarodnoe uholovnoe pravo : uchebnyk*. Moskva: Spark [in Russian].

Maievs'ka, A. A. (2000). Zlochyn henotsydu i vidpovidal'nist' za n'oho: mizhnarodno-pravovi normy i natsional'ne zakonodavstvo. *Problemy zakonnosti : zb. nauk. prats' Natsional'noho iurydychnoho universytetu im. Yaroslava Mudroho*, 44, 225–229 [in Ukrainian].

Mytsyk, V. V. (za zah. red.). (2019). *Mizhnarodne publichne pravo : pidruchnyk : u 2-kh t. / V.V. Mytsyk, M.V. Buromens'kyj, M.M. Hnatovs'kyj ta in.; T. 2 : Osnovni haluzi*. Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].

Lediakh, Y. A., Lukashuk, Y.Y. (pod red.). (1995). *Niurnberhskyy protsess: pravo protyv vojny y fashyzma / Yn-t hosudarstva y prava RAN y dr*. Moskva [in Russian].

Panov, V. P. (1997). *Mezhdunarodnoe uholovnoe pravo : uchebnoe posobyie*. Moskva : Ynfra-M [in Russian].

Repets'kyj, V. M., Lysyk, V. M. (2007). *Mizhnarodne humanitarne pravo : pidruchnyk*. Kyiv : Znannia [in Ukrainian].

Reshetov, Yu. A. (1983). *Bor'ba s mezhdunarodnymi prestupleniyami protyv myra y bezopasnosti*. Moskva : Mezhdunarodnye otnosheniya [in Russian].

Rusanov, H. A. (2015). *Mezhdunarodnaia uholovnaia otvetstvennost' y mezhdunarodnoe prestuplenye*. Moskva : Yurlytynform [in Russian].

Zelins'ka, N. A. (za red.). (2017). *Teoriia ta praktyka mizhnarodnoho kryminal'noho prava : pidruchnyk / Zelins'ka N.A., Andrejchenko S.S., Dr'omina-Volok N.V., Koval' D.O.*; Odesa: Feniks [in Ukrainian].

Trajnyn, A. N. (1937). *Zaschyta myra y uholovnyj zakon / pod red. y s predysl. A. Ya. Vyshynskoho*. Moskva : Yuryd. yzdat. NKYu SSSR [in Russian].

Trykoz, E. N., Shvets, A. A. (2016). Unyversal'nye prestupleniya y ykh kodyfykatsiya v mezhdunarodnom uholovnom prave. *Obschestvo y pravo*, 23/57, 23–27 [in Russian].

Yurydychna entsyklopediia : v 6 t. T. 3 : K-M. / redkol.: Yu. S. Shemshuchenko ta in. Kyiv : Vyd-vo «Ukrains'ka entsyklopediia imeni M. P. Bazhana» (2001) [in Ukrainian].

Ago, R. (1939). *Le delit international (Volume 068)*. Boston. *Collected Courses of the Hague Academy of International Law*. URL: http://dx.doi.org/10.1163/1875-8096_pp1rdc_ej.9789028610521.415_554.

Bassiouni, M. Ch. (1986). *Characteristics of International Criminal Law Conventions. International Criminal Law*. New York. Vol. 1. P. 1.

Bassiouni, M. Ch. (1996). *International Crimes: jus cogens and obligatio erga omnes. Law and Contemporary Problems*, 59, 4, 63–74.

Boister, N. (2012). *An Introduction to Transnational Criminal Law*. Oxford : University Press.

Brownlie, I. (2004). *International Law*. Oxford: Oxford University Press.

Case concerning application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia (Serbia and Montenegro)), Preliminary Objections, ICJ Reports (1996).

Cassese, A. (2005). *International Law*. 2nd ed. New York, U.S.A.: Oxford University Press Inc.

Cassese, A. (1999). The Statute of the International Criminal Court: Some Preliminary Reflections. *European Journal of International Law*, 10, 128–149.

Weiler, J. H., Cassese, A., Spinedi, M. (ed. by). (1989). *International Crimes of State: A Critical Analysis of the International Law Commission's Draft Article 19 on State Responsibility*. European University Institute. Berlin : Walter De Gruyter Ing.

First Report on State Responsibility, by Mr. James Crawford, Special Rapporteur (24 April 1998), A/CN.4/490.

Rosenne, S. (1997–1998). State Responsibility and International Crimes : Further Reflections on Article 19 of the Draft Articles on State Responsibility. *New York University Journal of International Law and Politics*. 145.

Schabas, W. A. (2004). The unfinished work of defining aggression. *The permanent International Criminal Court*. Oxford and Portland, 123–141.

Simpson, G. J. (1997). War Crimes: A Critical Introduction. *The Law of the War Crimes*. Ed. by T.L.H. McCormack and G.J. Simpson. London, Boston.

State Responsibility. Comments and Observations Received from Governments. *Yearbook of the International Law Commission*. (1998). Vol. II. Part I.

V. Popko, Doctor of Law (Dr. hab), Associate professor, Associate professor of the Department of comparative and of the European Union law of the Institute of International Relations, National Taras Shevchenko University of Kyiv

ORCID: 0000-0001-8358-7721

Post-nuremberg development of the international crime concept

The article analyzes the evolution of the concept of international crime in the post-Nuremberg period, in particular the trends and factors that influenced its development. The transformation of the concept of international crime in its evolution is shown and its main modifications are named: "Nuremberg", "post-Nuremberg", "Hague" and "Roman". The factors that influenced the concept of international crime in the post-Nuremberg period were studied: the decisions of the Nuremberg and Tokyo tribunals; case law of national courts and occupation tribunals; Nuremberg Principles, reaffirmed by the UN General Assembly; the activities of the International Law Commission established in 1947; international conventions concluded on combating certain crimes under international law. It is shown that the case law of national courts in their cases of Nazi criminals was based on the concept of crimes under general international law. The content of the Nuremberg Principles is revealed, which specifies the principles of international criminal responsibility for crimes against peace, war crimes and crimes against humanity. An important factor in the development of the concept of international crime is the work of the International Law Commission in the postwar period, in particular on the development of the Code of Crimes against Peace and Security of Mankind, which was not approved due to a number of problems. It is revealed that the main problems are the difficulties associated with the development of the composition of international crimes, such as the crime of aggression, and their subjects, including the state). The characteristic of the basic international legal acts, first of all conventions in which the maintenance and structure of the basic crimes formulated in the Statute of the Nuremberg tribunal have developed, is given.

The author reveals the main trends in international criminal law that formed the concept of international crime in the post-Nuremberg period, the main direction

of which was the development of norms and mechanisms of criminal liability for war crimes and crimes against humanity in the postwar period. The concept of international crime in this period is based on the following important postulates: it is dangerous for the world order, the international community and all mankind; associated with specific historical events and identified with the atrocities of World War II; the meaning of the concept of international crime is determined by the nature of values that are internationally recognized, i.e. it is based on the need for criminal law protection of basic universal values; the commission of an international crime necessarily implies punishment on the basis of the principle of direct criminal responsibility of the individual under international law.

Keywords: *international criminal law; international crime; Nuremberg principles; trends, criminal liability; convention.*